

ФОРМУВАННЯ ІДЕЇ "УКРАЇНСЬКОГО П'ЄМОНТУ" У ВІТЧИЗНЯНІЙ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІЙ ДУМЦІ (КІНЕЦЬ ХІХ — ПОЧАТОК ХХ СТ.)

Інна ВІВСЯНА (Кіровоград)

Стаття присвячена актуальній проблемі, пов'язаній із формуванням новітньої ідеології державотворення в Україні. Це перша спроба комплексного огляду процесу зародження проблеми «п'ємонтизму» в плані розвитку суспільно-політичної думки.

The article is devoted to the issue of the day, which is connected to forming of the newest ideology of the state development in Ukraine. It is the first attempt of complex review of the process of origin of „Pjemimtyzm” problem in the plan of development of social and political thought.

На сучасному етапі розвитку суспільно-політичних наук помітно зросла увага вчених до проблематики становлення й розвитку державницьких традицій українського народу. Ще донедавна в офіційних документах та у вітчизняній науковій літературі домінували заідеологізовані стереотипи щодо становлення української державності й ролі в цьому процесі галицького

фактора. Здебільшого негативні оцінки розвитку національної освіти, культури, науки в умовах австрійського конституційного ладу і, що найголовніше, формування політико-правової свідомості й політичної активності народів імперії призвели до вилючення з історії та наукового обігу важливої частини державно-правового досвіду.

Насправді ж, незважаючи на відрив від материнської української території, Галичина не загубилась у духовних пошуках своєї громадянської і державницької культури і, перебуваючи в складі Австрії, не втратила перерваної державницької традиції та її значущості для майбутнього державно-правового життя. Українці Галичини виступали активною політичною і громадською силою у руйнації світових імперій початку ХХ ст. Очевидно, що розвиток ідеї українського державотворення на західноукраїнських землях мав власну внутрішню логіку. Проблема обґрунтування ролі Галичини, як "українського П'ємонт" цікавила, зокрема, таких видатних вчених, як М.Грушевський, С.Єфремов, С. Дністрянський, В. Старосольський та ін.

Актуальність цього дослідження посилюється також наявністю певних прогалин у висвітленні відповідної проблематики в попередній науковій літературі. В умовах сьогоденної глобальної інформатизації, загального захоплення Інтернетом виникає небезпека поширення неперевіраних, а отже, і неточних даних про різні історичні явища. Зокрема, довідкова електронна енциклопедія "Вікіпедія" подає таку інформацію: "У 1960 – 1970-х рр. Галичина була центром діяльності українських дисидентів, яка наприкінці 1980- х рр. переросла у хвилю широкого національно-демократичного руху. Саме тоді з'являється вислів "Галичина – це український П'ємонт". Не дивно, що після такої інформації з'являються вже інші інспірації щодо поняття "український П'ємонт", особливо на інтернетівських "форумах".

За висновками сучасних політологів, національна держава переживає досить тривалий етап свого становлення. І першим кроком на шляху до її становлення є обмеження церковної екстериторіальності. Це створює можливості для побудови саме світської держави.

Другим кроком на шляху створення національної держави є поява поняття суверенітету, який означає незалежність, самовизначення, абсолютну владу й відповідальність нової національної еліти за стосунки з зовнішнім світом. Разом з тим, суверенітет визначає право й на самостійне визначення своїх взаємин у зовнішніх зносинах, право укладати угоди, тобто, йдеться про певні форми залежності.

Для нас є важливим також поняття національної еліти. І хоча політична наука визнає єдиним джерелом влади в державі тільки народ, а не еліту, саме

остання перебирає на себе повноваження розпоряджатися внутрішніми національними ресурсами.

Національна ідея є однією з найнеобхідніших складових створення власної держави. Вона відображає прагнення більшої частини людей, що населяють державу, до втілення або досягнення визначеної загальної мети. При цьому в різні часи національна ідея може й навіть повинна змінюватися відповідно до культурних та інтелектуальних надбань та потреб людей, що є представниками окремого етносу.

Третім кроком є встановлення національними урядами монополії на проведення зовнішньої політики й політики національної безпеки, що відома на сьогодні як "привілей уряду".

Для ряду європейських націй необхідною умовою створення власної державності було також звільнення від чужоземної залежності, а особливо актуальним було це завдання для народів, „розшматованих” різними державними утвореннями. Такими в XIX столітті були Італія, деякі слов'янські країни і, зокрема, Україна.

1859 р. Австрія зазнала поразки у франко-італо-австрійській війні, а 1866 р. – у війні з Прусією. Воєнні невдачі наново піднесли роль національного питання у внутрішньополітичному житті Австрійської імперії. Головним переможцем з першої війни вийшов П'ємонт – невелике королівство на півночі Італії, яке боролось за звільнення та об'єднання всіх італійських земель в одній національній державі. Приклад П'ємонті надихав політичних лідерів інших народів Австрії, землі котрих, як й Італію, було поділено між декількома імперіями. Австрійська імперія сприймалася як механічний зліпок осколків різних поневолених держав і націй. Над Габсбурзькою монархією нависла загроза повторення нової "весни народів".

У другій половині XIX ст. в Європі найпопулярнішими були терміни, запозичені з історії італійського визвольного руху, які символізували перемогу національних сил – "П'ємонт" – відродження, "Ірредента" (букв. з італійської незвільнена земля) – об'єднання співвітчизників, "карбонарій" – революціонер та інші.

Дж.Мадзіні, за висловом А.Мартінова, можна вважати предтечею ідей модерної європейської – християнської демократії. Цей визначний італійський діяч зазначав, що "...народ, історія якого здійснюється окремо від долі інших народів і культура якого замикається в середині власних меж, не може існувати вічно" [1, 25]. Серед провідних ідей мислителя є дуже актуальна для України теза: "Нації не відроджуються матеріально без морального відродження". Ідеї Мадзіні проникали і в Україну через зв'язки "Молодої Італії" та "Молодої Європи" [1, 147].

Успіх Італії у боротьбі за незалежність надихав інші народи великої Австро-Угорської імперії. Особливо зацікавленими були у використанні італійського досвіду консолідації нації польські та українські представники інтелектуальної еліти.

Автор гімну ягайлонської ідеї (історіософської конструкції, котра полягала в ідеалізації монархії нащадків Ягайла як польсько-литовсько-української федерації, унії та рівноправності народів) "Nasza molytwa" П.Костецький спочатку був прихильником ідеалу польсько-української ідентичності. Він зазначав, що польські політики мусять підтримати український національний рух і сприяти перетворенню Галичини на український П'ємонт. Проте й польське, та українське оточення сприймало Костецького як романтика-ідеаліста, чії ідеї годяться лише для розбудження свідомості, а не для конкретних політичних дій. Згодом він став одним із ідеологів польського інтегрального націоналізму [18].

Піднесення української орієнтації у Галичині стало результатом свідомих зусиль східноукраїнських патріотів, які мали на меті перенести сюди центр всеукраїнської діяльності й перетворити цей край у П'ємонт України. 1873 року за спільною ініціативою наддніпрянців і галичан на капітал полтавської поміщиці Єлисавети Милорадович у Львові було утворено літературно-наукове Товариство ім.Тараса Шевченка (з 1892 р. – Наукове Товариство ім. Тараса Шевченка, НТШ). З 1880 р. за редакцією Володимира Барвінського у Львові починає виходити щоденна українська газета "Діло" (сама назва газети свідчить про її опозицію до москвофільського "Слова"), а з 1883 р. – літературно-науковий журнал "Зоря". У 1879 р. Юліан Романчук розпочинає видавати газету для селян "Батьківщина". 1885 р. народовці заснують політичне товариство "Народна Рада" на чолі з Юліаном Романчуком [3, 129].

Хто ж вперше використав словосполучення "український П'ємонт" для означення особливої ролі Галичини в згуртуванні національних сил? На це питання немає однозначної відповіді. Але безсумнівним є факт формування тези в середовищі Київської громади. Серед імовірних авторів ідеї "П'ємонту" дослідники називають імена О.Кониського, В.Антоновича, М.Драгоманова, М.Грушевського, Є.Чикаленка та навіть П.Куліша.

Як стверджував М.Грушевський, ініціатива перенесення культурного центру з Києва до Львова належала О.Кониському [5, 229]. Громадівська ідея перенесення національно-культурної діяльності з підросійської Наддніпрянської України до підавстрійської Галичини – задум, що його О.Кониський у листуванні з О.Барвінським іменував "пасікою" [6, 215].

Протягом 60-х – 70-х років XIX ст. зв'язки українських патріотів Наддніпрянщини й Галичини мали епізодичний характер. Лише двоє осіб – Пантелеймон Куліш і Михайло Драгоманов – регулярно спілкувалися з галичанами та підтримували їх, насамперед, інтелектуально. П. Куліш захопився ідеєю створення "українофільського куреня" в Галичині, очевидно, першим серед наддніпрянців. У М. Драгоманова подібна думка визріла під час закордонного відрядження 1871 – 1873 рр., коли він отримав змогу познайомитися з галичанами безпосередньо. Ще 1871 р. він посилав до Києва свої пропозиції про необхідність залучення Галичини до сфери діяльності наддніпрянських українофілів. Деякі з них "Стара Громада" схвалила (забезпечення Галичини літературою), а інші відкинула. "Ідею Вашу зрозуміли в усій діловитості, – відписував йому П. Житецький у вересні 1871 р., – але просвічувати галичан, що стоять на докарамзіновському ступені розвитку, просвічувати на наші майже відсутні засоби – не можемо" [17, 138]. Проте М. Драгоманов і надалі доводив колегам важливість зв'язків з Галичиною, за що отримав жартівливе прізвисько "Михайло Галицький".

Погляди М. Драгоманова й П. Куліша поділяли також член Кирило-Мефодіївського братства Дмитро Пильчиков та літератор Олександр Кониський. В усякому разі, маємо певні відомості про те, що ініціатива створення у Львові українського наукового товариства належала саме їм.

На початку 1870-х років Володимир Антонович сповідує ідею об'єднання українських інтелектуальних сил у Росії та Австро-Угорщині, вперше звертаючи свій погляд у бік Галичини. 1872 року Громада підтримує галицький часопис "Правда", але програма видання, складена в клерикально-консервативному дусі, викликала заперечення та навіть протест з боку киян, які помістили в "Правді" за 1873 рік відкритий лист за підписом кількох десятків осіб із числа активістів, де на першому місці значилося прізвище Антоновича. По суті, це була маніфестація українського національного руху з викладом перспектив подальшої діяльності в політичній сфері [8, 105].

Активна діяльність громадівців викликала занепокоєння російських чиновників. Восени 1875 року в Київській громаді було відібрано "Київський телеграф", а наступного року було закрито "Юго-Западное отделение русского географического общества". Невдовзі розпочалися репресії проти українства, фіналом яких став горезвісний Емський указ 18 травня 1876 року про заборону українського слова, що де-факто унеможлилював будь-яку громадсько-політичну діяльність українців у Росії. Передбачаючи подібний сценарій політичного життя, Антонович ще напередодні Емського указу висунув думку про потребу в організації видання за зразком герценівського "Колокола" – національно-політичного журналу в Західній Європі, яке

привернуло увагу європейської громадськості до українського питання. З цією метою він запропонував скористатися звільненням М. Драгоманова з університету й направити його з місією організувати українську вільну пресу за межами Росії.

Але всупереч бажанням Антоновича, місія Драгоманова не лише не посилила пропаганду української національної ідеї, а й привела до серйозного розколу серед громадівців. Частина їх на чолі з Драгомановим мала бажання, щоб новий журнал підніс виразно ідеал політичної свободи і соціального переустрою, залучив би українську молодь до боротьби з реакційними та консервативними силами за ці ідеали. Інша частина громадівців на чолі з Антоновичем менше уваги звертала на поширення соціально-політичних ідей та не дуже захоплювалася перспективою боротьби з царизмом.

До початку 1880-х рр. Антонович не полишав надії на можливі політичні зміни в Росії. Але після прийняття Емського указу й особливо подій початку 80-х років він доходить висновку, що ні від Росії, ні від російських лібералів українцям чекати нічого доброго не варто. Бо всі вони, незважаючи на політичні уподобання, однаково негативно ставляться до самостійного розвитку української національності й однаково прагнуть обрусіння. Отже, проти такого ставлення російського елемента потрібно виробити чітку лінію поведінки в національно-політичній сфері, переорієнтуватися на більш лояльну до українства й демократичнішу Австро-Угорщину, перенести до неї в західноукраїнські землі центр національної діяльності або, за його власним висловом, "зробити з Галичини український П'ємонт". У наступні роки Антонович ще більше захопився цією ідеєю, оскільки переконався, що в Європі проходять досить помітні зміни у сфері національно-політичної думки [8,108]. М.С.Грушевський називав свого вчителя "одним з найбільше горячих і переконаних проповідників ідеї тісного зближення України з Галичиною, підтримування української національної роботи на галицькому ґрунті українськими силами в часи російського лихоліття, щоб потім дати можливість і російській Україні покористувати ся здобутками сього національного доробку" [4, 8].

1882 р. у Львові відбувся гучний судовий процес проти провідників галицького москвофільства. Під час судових дебатів стала очевидною тісна співпраця москвофілів з міністерством внутрішніх справ Російської імперії і популярність панславізму в Галичині, особливо серед селянства. "Багато знайдеться таких, – писала з цього приводу віденська "Deutsche Zeitung", – що будуть задаватися питанням, як руський народ протягом декількох років так змінив основи своїх переконань, що ті, хто 15 літ тому могли вважатися за

найвідданіших підданих цісаря, в даний момент усе більше тяжіють до Росії" [17, 121].

Після судового процесу 1882 р. виявилось, що практично всі польські політичні угруповання схилиються до угоди з народовцями (прихильниками проукраїнської орієнтації). Ідеолог польського консерватизму Павло Попель визнав попередню політику щодо українців бездарною і запропонував її засадою зробити толерантність. "Руська справа, – стверджував він, – набирає такого гвалтовного характеру, що, без усякого сумніву, в найближчому майбутньому мусить бути або розв'язана, або розрубана" [17, 122].

Посиленню уваги польських політиків до українських проблем сприяло також повідомлення Санкт-Петербурзької газети "Край" про те, що німецький канцлер князь Отто Бісмарк напередодні з'їзду монархів Австро-Угорщини, Німеччини й Росії у Скерневицях 1884 р. доводив австрійським урядовцям потребу рівноуправління русинів з поляками в Галичині. Коли Франца-Йосифа I було поінформовано про думку кн. О. Бісмарка, той відповів, що без відома польських політиків не вдасться зробити нічого, тому бажав би, щоб ініціативу до порозуміння виявили саме вони. Так постав задум доручити полагодження цієї проблеми гр. А. Потоцькому, котрий навіть створив спеціальний комітет. Це повідомлення мало значний резонанс і сприяло зростанню авторитету українських політиків.

Отже, як галицька специфіка, так і міжнародна політична кон'юнктура сприяли українському національному рухові в Галичині [17, 122-123].

Наприкінці XIX – початку XX ст. український рух набуває дедалі виразнішого політичного забарвлення, звільняючись від монополії традиційного "культурництва". У конституційній імперії Габсбургів галичани на той час уже зуміли створити низку власних громадських, культурних та суспільно-політичних інститутів, які піднесли український рух на рівень поважної політичної сили, здатної активізувати як регіональні завдання, так і проблеми загальнонаціонального масштабу.

Цей перехідний час І. Франко назвав "Молодою Україною" [7, 20]. Особливістю українського національного руху у Великій Україні тривалий час було переважання в ньому соціалістичних концепцій суспільного розвитку в поєднанні з автономістсько-федералістичними поглядами на державний устрій. На цьому тлі радикал-самостійництво М. Міхновського й самостійництво консерватора В. Липинського мали вигляд поодинокого явища і здавались нездійсненною утопією.

Більш розмаїтим було українське соціально-політичне середовище в Галичині. Уже наприкінці XIX ст. розпочався перехід галицьких соціалістів на самостійницькі позиції. Прикметним у цьому зв'язку є ідейно-політична

еволюція І.Франка від радикально-драгоманівського соціалізму до націонал-демократизму з виразним самостійництвом. Неабияку політичну й духовну життєздатність виявили консервативні елементи галицького суспільства, які активно сприяли консолідаційним процесам на державницькому ґрунті всіх національних сил у краї.

Відомий громадський діяч Євген Чикаленко пригадував: "Буваючи в Галичині і спостерігаючи там широкий, як порівняти з Великою Україною, національний рух, я набирався певності, що й у нас він розів'ється, коли в Росії буде конституція і коли настане воля для прояву національного життя. Тому я завжди раїв нашим українцям по змозі частіше їздити до Галичини, щоб наочно побачити тамошнє життя і укріпитися в вірі в майбутнє відродження української нації на всім просторі України. Тоді Галичина була для України справжнім П'ємонт, бо до 1906 року тільки там могла розвиватися українська преса, наука і взагалі національне життя" [16; 336].

1894 року в Галичину приїздить за рекомендацією В.Антоновича М.Грушевський. Молодий учений, викладач, активний громадсько-політичний діяч "готував ґрунт для сприйняття української незалежності широкими верствами населення... На Галичину М.Грушевський завжди дивився як на каталізатор всеукраїнської суспільно-політичної думки й практичного її втілення" [2, 58].

Назва статті М.Грушевського, яка була опублікована 1906 р. в "Украинском вестнике", стала надалі дуже популярним та вживаним висловом – "Український П'ємонт" [5, 444 – 447]. Суть поняття автор пояснює такими словами: "Галичина, попри власні вельми тяжкі умови національного й економічного буття, стає центром українського руху, і щодо українських земель Росії відіграє роль культурного арсеналу, де створювались і вдосконалювались засоби національного культурного й політико-суспільного відродження українського народу" [5;444]. У більш докладній праці "Галичина і Україна" він використовує як синоніми цього поняття вислови "духовий і культурний центр української землі", "духова фабрика", "всеукраїнська фабрика" [5, 376 – 377]. Поряд з цим Грушевський зазначає, що статус цей несла Галичина останні двадцять п'ять років, але тепер ініціатива переходить до Східної України – "постійним культурним і національним центром всеукраїнським може бути тільки історичний центр – Київ, всі інші могли бути тільки епізодами" [5, 381]. З цього часу М.Грушевський виступає послідовним соборником.

У 1898 – 1899 роках молодий львівський професор став ініціатором творення національно-демократичної партії. Тактику угодовства й компромісів було відкинуто; робилася ставка на власну національну політику

в Галичині. А головна мета партії – виокремлення українського коронного краю, по суті, була яскравим виявом самостійництва. І це якнайкраще свідчить про державницьку налаштованість М. Грушевського.

Настрій проводу українського руху кінця XIX ст. влучно висловив Б. Грінченко у "Листах з Наддніпрянської України". Полемізуючи з М. Драгомановим, він писав, що завжди був свідомим самостійником, але в силу безвідрадних умов Російської імперії змушений більше бути культурником, просвітянином і поміркованим політиком, відмовляючись від публічного проголошення гасла самостійності.

Розрив із тими ж галицькими політиками, з якими свого часу засновувалася "Нова ера", у 1911 – 1913 рр. відбувався не на ґрунті нерозуміння Грушевським самостійницьких інтенцій К. Левицького і всього Народного комітету нацдемівців (як це часто-густо змальовують прихильники традиційного погляду на народницько-державницьку історіософську конфронтацію). Це була лише реакція М. Грушевського на черговий варіант угодовської політики щодо поляків. По суті, у цьому конфлікті голова НТШ виступив навіть за більш відверту незалежницьку позицію українських галицьких політиків. Це було несприйняття галицького партикуляризму, боязнь творення України в межах східної Галичини.

Опинившись у Галичині, Грушевський сподівався на допомогу наддніпрянців, бо сприймав себе їхнім представником у галицькому П'ємонті. Та ці сподівання не справдилися. Старогромадівці не в змозі були його підтримати; вони зберігали нейтралітет під час конфліктів з О. Барвінським, не підтримали демаршу галичан, спричиненого заборонаю вживання української мови під час київського Археологічного з'їзду у 1899 році, і т. п. [2, 23]

І. Франко вважав ідеал політичної самостійності на початку XX ст. "поза межами можливого", але сама наявність цього ідеалу мала консолідувати українців [14, 299]. Л. Українка в полеміці кінця XIX ст. з І. Франком щодо тактики українського руху дорікала йому в недостатній революційності: "...нас завжди прикро вражало, що в Галичині, країні все ж конституційній, так мало людей стає під корогвою визволення, а ті, що стають, так рідко тримаються стало" [12, 43]. Із початком першої російської революції у квітні 1905 р. І. Франко, враховуючи ці закиди, звертається до галицької молоді із закликом допомогти наддніпрянцям та зазначає: "Ми доси в Галичині жили з національного погляду крайнє ненормальним житєм. Велика більшість нашої нації лежала безсила, закнебльована, а ми, маленька частина, мали свободу рухів і слова. І нам іноді здавалося, що ми – вся українська нація, що ми її чільні ряди, її репрезентанти перед світом. Тепер, коли на російській Україні

не сьогодні, то завтра повстануть десятки таких центрів, якими тепер являються Львів та Чернівці, ся наша передова роля скінчилася. Ми мусимо почувати себе не піонерами, але рядовими в великім ряді...інакше ми...замість духового центра України зробимось гнилим і смердючим боляком, який з обридженєм оминатиме кожний свідомий Українець" [13, 128 – 129].

Під час таємних нарад емігрантів з Великої України й галицьких діячів у Львові 1911 р. було поставлено на порядок денний питання боротьби за політичну самостійність України. Учасники нарад сформулювали виразні монархічні плани щодо майбутньої незалежної України в трьох династичних варіантах. Перший передбачав кандидатуру на київський престол сина німецького імператора Вільгельма II – Іоахима; другий – кандидатуру одного із синів ерц-герцога Франца-Фердинанда, які не мали права успадкувати угорський престол; третій – кандидатуру одного з представників дому Романових на підставі акцептації ним українських династичних традицій.

У грудні 1912 р. В.Липинський надсилає обраному на нарадах Українському інформаційному комітету меморіал "Про наше становище супроти політичної ситуації в Європі". У ньому чітко зазначалося, що "українська нація має право на вільне і незалежне національне та політичне життя на власній території" [11, 95].

Політична культура західноукраїнського суспільства формувалася під виразним впливом індивідуалістичних начал і властивого європейському мисленню політичного активізму; патріархально-провінційні риси в ній поєднувалися із сильними національними почуттями. Глибока ментальна різниця між двома частинами українського народу, ускладнена існуванням у межах імперій, утруднювала процес формування політичної нації [9, 109]

На зламі XIX – XX ст. процес пробудження громадської активності українців став надзвичайно інтенсивним. "Мешканці Галичини, "найтемнішої діри Європи", як колись назвав її відомий соціолог Вернер Зомбарт, несподівано вийшли на європейський політичний форум і здивували всіх своєю політичною зрілістю. На місце національної апатії, незначних проявів активності, національної енергії, "мізерної продуктивності національної праці" прийшло пожвавлення інтересу й подвійне захоплення національною працею" [15, 42 – 43]. Українське національне відродження в Галичині було ініційоване громадськими просвітницькими організаціями, у складі яких спочатку переважали греко-католицькі священники, пізніше – світська національно-патріотична інтелектуальна еліта й студентська молодь. Показово, що студентська молодь була найактивнішою у формуванні громадянської культури Галичини [10, 3].

Зародження поняття "Український П'ємонт" відбувалося під впливом подій національно-визвольного руху в Європі, зокрема, об'єднання Італії. Назва консолідаційного центру, з якого почався цей процес, стала загальним поняттям, яким користувалися слов'янські народи на етапі свого національного відродження. Найбільш імовірним українським громадським діячем, який використав цю метафору щодо українського відродження, є Володимир Антонович.

Розробка ідеї „українського П'ємонту” відбувалась у руслі ідеології державотворення та соборності. Вона містить дві складові – територіальну (визначення краю, звідки почнеться збирання українських земель) та ідеологічну (зосередження „духовної енергії”, національно-культурної праці). Для України на рубежі XIX – початку XX ст. реальним був лише „духовний П'ємонт” – Галичина. Істотним фактором його формування стала репресивна політика російського царату (Валуєвський циркуляр 1863 р. та особливо Емський указ 1876 р.), що змусила передову інтелігенцію Наддніпрянщини перенести свою національно-культурницьку діяльність до Галичини. Не менш важливим фактором були особливі умови конституційного ладу та політичного протистояння з поляками для українців у межах Австро-Угорської імперії.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Варварцев М.М. Джузеппе Мадзіні, мадзінізм і Україна: Монографія. – К.: Унів. вид-во Пульсари, 2005. – 304 с.
2. Гирич І. «Народництво» та «державництво» в українській історіографії // Молода Нація. – К.: Смолоскип, 2000. – № 4. – С. 21 – 27.
3. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX – XX ст. – К., 1996.
4. Грушевський М. Памяти Володимира Антоновича // Записки НТШ. – 1908. – Кн. II. – С. 7 – 9.
5. Грушевський М.С. Твори у 50 т. – Т.1. Серія Суспільно-політичні твори. 1894 – 1907. – Львів: Світ, 2002. – 592 с.
6. Грушевський М.С. Щоденник (1888 – 1894 рр.). – К., 1997.
7. Гунчак Т. Україна: перша половина XX століття: Нариси політичної історії. – К.: Либідь, 1993. – 288 с.
8. Кіян О. Володимир Антонович: історик й організатор "Київської історичної школи". – К., 2005. – 492 с.
9. Нагорна Л. Моделі самовизначення України у вітчизняній політичній думці початку XX ст. (1900 – 1916 рр.) // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – 2004. – № 1. – С. 107 – 140.
10. Стручкова-Гуменна Л.Б. Особливості формування громадянської культури в Західному регіоні України // http://www.filosof.com.ua/Jornel/M_60/Struchkova.pdf
11. Терещенко Ю. В'ячеслав Липинський і Вільгельм Габсбург: на політичних перехрестях // Молода Нація. – К.: Смолоскип, 2002. – № 4. – С. 91-126.
12. Українка Л. Не так ті вороги, як добрії люде // Тисяча років української суспільно-політичної думки. – Т. 6. – С. 42 – 43.

13. Франко І. ”Одвертий лист до галицької української молодіжи“// Тисяча років української суспільно-політичної думки. – Т. 6. – С. 124 – 131.
14. Франко І. Поза межами можливого// Тисяча років української суспільно-політичної думки. – Т. 5. – Кн. 2. – С. 299 – 302.
15. Цимбалістий Б. Тавро бездержавності. Політична культура українців. – К., 1994. – 138 с.
16. Чикаленко Є. Спогади. – Нью-Йорк: УВАН, 1955. – 504 с.
17. Чорновол І. З історії українського парламентаризму: проблема української гімназії в Перемишлі на форумі Галицького сейму (1884 – 1895) // Молода Нація. – К.: Смолоскип, 2001. – С. 121-143.
18. Чорновол І. Останній gente Rutheni, natione Poloni. Платон Костецький // Львівська газета. – 2007. – 13 липня.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Вівсяна Інна Анатоліївна – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: проблеми суспільно-політичної історії та національної консолідації українського народу в ХІХ – ХХ ст.